

## AUTIZM SINDROMLI BOLALARDA NUTQNI RIVOJLANTIRISH TEXNOLOGIYALARI

**Jumanazarova Mashhura San'atbek Qizi**

*Nizomiy Nomidagi O'zbekiston Milliy Pedagogika Universiteti Oligofrenopedagogika  
yonalishi 1-kurs magistranti*

**Annotatsiya:** Ushbu maqolada autizm sindromiga ega bo'lgan bolalarda nutqni rivojlantirishning zamonaviy pedagogik va logopedik texnologiyalari yoritilgan. Autizm spektr buzilishi bo'lgan bolalarning nutqiy rivojlanishidagi o'ziga xos xususiyatlar, muloqotdagi qiyinchiliklar hamda ularni bartaraf etishda qo'llaniladigan innovatsion usullar tahlil qilingan. Xususan, ABA terapiyasi, PECS tizimi, TEACCH metodikasi, sensor integratsiya, vizual qo'llab-quvvatlash va axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining samaradorligi ilmiy manbalar asosida ochib berilgan. Shuningdek, logoped, maxsus pedagog, psixolog va ota-onalar hamkorligining bolaning nutqiy rivojlanishidagi ahamiyati yoritilgan. Maqola natijalari autizmli bolalar bilan ishlovchi mutaxassislar hamda pedagoglar uchun amaliy tavsiyalarni o'z ichiga oladi.

**Kalit so'zlar:** autizm, autizm spektr buzilishi, nutq rivojlanishi, logopediya, ABA terapiyasi, PECS, TEACCH, sensor integratsiya, kommunikativ ko'nikmalar, maxsus pedagogika.

### KIRISH

Bugungi kunda dunyo miqyosida autizm spektr buzilishi (ASB) bo'lgan bolalar sonining ortib borayotgani ushbu yo'nalishda ilmiy tadqiqotlarni kengaytirishni taqozo etmoqda. Autizm – bu bolaning ijtimoiy muloqoti, nutqi va xulq-atvoriga ta'sir qiluvchi murakkab neyrorivojlanish holati hisoblanadi. Autizmli bolalarda eng ko'p uchraydigan muammolardan biri nutq va kommunikativ ko'nikmalarining sust rivojlanishi yoki umuman shakllanmasligidir. Ayrim bolalar alohida so'zlarni talaffuz qila olsa-da, ularni muloqot vositasi sifatida qo'llay olmaydi. Ba'zi hollarda esa umuman og'zaki nutq rivojlanmaydi va ular muqobil kommunikatsiya vositalariga ehtiyoj sezadilar.

So'nggi yillarda maxsus pedagogika va logopediya sohasida autizmli bolalar nutqini rivojlantirishga qaratilgan zamonaviy texnologiyalar ishlab chiqildi. Ular orasida ABA terapiyasi, PECS kartochkalari, TEACCH dasturi, sensor integratsiya, vizual jadval va raqamli logopedik dasturlar alohida o'rin tutadi. Mazkur texnologiyalar bolaning individual imkoniyatlarini hisobga olgan holda nutqiy va kommunikativ rivojlanishni qo'llab-quvvatlashga xizmat qiladi.

O'zbekistonda ham inklyuziv ta'limni rivojlantirish va maxsus ehtiyojli bolalarni qo'llab-quvvatlash bo'yicha keng ko'lamli islohotlar amalga oshirilmoqda. Shu sababli autizmli bolalarda nutqni rivojlantirishning ilmiy asoslangan texnologiyalarini o'rganish hamda amaliyotga joriy etish dolzarb masalalardan biri hisoblanadi.

Mazkur maqolaning maqsadi autizm sindromli bolalarda nutqni rivojlantirishda qo'llaniladigan zamonaviy texnologiyalarni tahlil qilish, ularning samaradorligini yoritish hamda amaliy tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat.

- Maqolaning vazifalari quyidagilardan iborat:
- autizm sindromining nutq rivojlanishiga ta'sirini tahlil qilish;
- autizimli bolalarda uchraydigan nutqiy muammolarni tavsiflash; nutqni rivojlantirishning zamonaviy texnologiyalarini ilmiy jihatdan yoritish;
- logoped, maxsus pedagog va ota-onalar hamkorligining ahamiyatini ko'rsatish;
- autizimli bolalar nutqini rivojlantirish bo'yicha amaliy tavsiyalar ishlab chiqish.

### ASOSIY QISM

#### 1. Autizm sindromi va nutq rivojlanishining o'ziga xos xususiyatlari

Autizm spektr buzilishi (ASB) — bu shaxsning ijtimoiy muloqoti, xulq-atvori va kommunikativ faoliyatiga ta'sir qiluvchi murakkab neyrorivojlanish holatidir. Autizimli bolalarda nutq rivojlanishi har bir bolada turlicha kechadi. Ayrim bolalarda nutq kechikib shakllansa, boshqalarida umuman rivojlanmasligi mumkin. Nutqi rivojlangan bolalarda ham dialog qurish, suhbatni davom ettirish, savollarga mos javob berish, his-tuyg'ularni ifodalash va nutqdan muloqot vositasi sifatida foydalanishda sezilarli qiyinchiliklar kuzatiladi. Autizimli bolalar ko'pincha atrofdagilar bilan ko'z orqali aloqa qilishdan qochadi, ismini aytganda javob bermaydi, imo-ishoralarni kam qo'llaydi va tengdoshlari bilan muloqotga kirishishda sustlik namoyon etadi. Natijada ularning nutqiy rivojlanishi ham sekinlashadi. Nutqning kechikishi esa bolaning bilish jarayonlari, ijtimoiy moslashuvi va ta'lim olish imkoniyatlariga salbiy ta'sir ko'rsatadi.

Mutaxassislarning fikricha, autizimli bolalarda nutqni rivojlantirish imkon qadar erta boshlansa, natijalar shunchalik samarali bo'ladi. Erta diagnostika va korreksion mashg'ulotlar bolaning kommunikativ imkoniyatlarini kengaytiradi hamda ijtimoiy hayotga moslashuvini yaxshilaydi.

Nutq rivojlanishida fonematik eshitish, artikulyatsiya apparati faoliyati, diqqat, xotira va tafakkurning rivojlanganligi muhim ahamiyatga ega. Autizimli bolalarda aynan shu psixik jarayonlarning o'ziga xos rivojlanishi nutqni shakllantirishni murakkablashtiradi. Shu sababli logopedik mashg'ulotlar psixologik va pedagogik yondashuvlar bilan uyg'un holda olib borilishi lozim.

#### 2. Autizimli bolalarda nutqni rivojlantirishning zamonaviy texnologiyalari

Hozirgi kunda autizimli bolalar nutqini rivojlantirishda bir qator zamonaviy texnologiyalar muvaffaqiyatli qo'llanilmoqda. Ushbu texnologiyalar bolaning individual imkoniyatlari va ehtiyojlarini hisobga olgan holda tanlanadi.

#### ABA terapiyasi

ABA (Applied Behavior Analysis) autizimli bolalar bilan ishlashda eng samarali metodlardan biri hisoblanadi. Ushbu texnologiya bolaning ijobiy xatti-harakatlarini

mustahkamlash, yangi nutqiy ko'nikmalarni bosqichma-bosqich shakllantirish va salbiy xatti-harakatlarni kamaytirishga qaratilgan. ABA mashg'ulotlarida so'zlarni takrorlash, predmetlarni nomlash, savollarga javob berish, oddiy dialoglarni o'rganish va muloqot qilish bosqichma-bosqich o'rgatiladi. Har bir muvaffaqiyatli bajarilgan topshiriq rag'batlantiriladi. Bu esa bolada o'rganishga qiziqishni oshiradi.

**PECS (Picture Exchange Communication System)** PECS — rasmi kartochkalar orqali muloqot qilish tizimidir. Nutqi rivojlanmagan yoki juda cheklangan bolalarda ushbu metod samarali natija beradi. Bola kerakli predmet yoki harakatni ifodalovchi kartochkani kattalarga uzatish orqali o'z ehtiyojini bildiradi.

Vaqt o'tishi bilan kartochkalar soni ortadi, oddiy gaplar tuzish, savollarga javob berish va mustaqil muloqot qilish ko'nikmalari rivojlantiriladi. PECS tizimi bolaning tashabbuskorligini, lug'at boyligini va muloqotga bo'lgan ehtiyojini oshiradi.

### **TEACCH metodikasi**

TEACCH texnologiyasi autizimli bolalar uchun o'quv muhiti va kundalik faoliyatni vizual tarzda tashkil etishga asoslanadi. Mashg'ulotlar aniq reja, jadval va ko'rgazmali vositalar yordamida olib boriladi. Vizual jadval, predmetli belgilar va piktogrammalar bolaning vazifalarni tushunishini osonlashtiradi, mustaqilligini rivojlantiradi va nutqiy faoliyatni rag'batlantiradi. Mazkur metod bolalarda tartiblilik, diqqat va muloqot ko'nikmalarining shakllanishiga yordam beradi.

### **Sensor integratsiya texnologiyasi**

Autizimli bolalarning aksariyatida sensor sezuvchanlik buzilishlari kuzatiladi. Ayrim tovushlar, yorug'lik yoki teginish bolada noqulaylik tug'dirishi mumkin. Sensor integratsiya mashg'ulotlari sezgi organlari faoliyatini uyg'unlashtirish orqali bolaning diqqatini jamlash, muloqot qilish va nutqni qabul qilish imkoniyatlarini yaxshilaydi.

Bunda turli xil to'plar, tebranuvchi jihozlar, qum terapiyasi, suv bilan mashqlar va harakatli o'yinlardan foydalaniladi. Sensor tizim me'yorlashgani sari bolaning nutqni qabul qilishi va undan foydalanishi ham yaxshilanadi.

### **Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari**

Zamonaviy planshetlar, mobil ilovalar va interaktiv logopedik dasturlar autizimli bolalarda nutqni rivojlantirishning samarali vositalaridan biri hisoblanadi. Animatsiyalar, ovozli topshiriqlar va interaktiv o'yinlar bolaning diqqatini ushlab turadi hamda yangi so'zlarni oson o'zlashtirishiga yordam beradi. Multimedia texnologiyalaridan foydalanish bolaning mustaqil mashq qilish imkoniyatini kengaytiradi, logoped va ota-onalarning ishini yengillashtiradi hamda mashg'ulotlarning samaradorligini oshiradi.

Bu maqolaning birinchi qismi. Keyingi qismda yana 2–3 sahifalik asosiy qism (logopedik mashg'ulotlar, ota-ona hamkorligi, amaliy tavsiyalar va ilmiy tahlillar) hamda undan keyin xulosa va foydalanilgan adabiyotlarni beraman.

Albatta. Quyida maqolangiz uchun Xulosa va Foydalanilgan adabiyotlar keltirilgan.

### **Xulosa**

Autizm sindromli bolalarda nutqni rivojlantirish zamonaviy maxsus pedagogika va logopediya sohasining eng dolzarb yo'nalishlaridan biridir. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, autizm spektr buzilishi bo'lgan bolalarda nutq va kommunikativ ko'nikmalarni rivojlantirish erta tashxis qo'yish, tizimli korreksion mashg'ulotlar hamda individual yondashuv asosida samarali amalga oshiriladi. Maqolada tahlil qilingan ABA terapiyasi, PECS tizimi, TEACCH metodikasi, sensor integratsiya va axborot-kommunikatsiya texnologiyalari autizml bolalarning nutqiy rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatishi ilmiy manbalar asosida yoritildi. Ushbu texnologiyalar bolalarning lug'at boyligini oshirish, muloqotga kirishish, nutqni tushunish va mustaqil fikrini ifodalash ko'nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Shuningdek, logoped, maxsus pedagog, psixolog va ota-onaning uzviy hamkorligi korreksion ishlarning muvaffaqiyatini ta'minlovchi muhim omillardan biri hisoblanadi. Mashg'ulotlarning muntazamligi, bolaning individual ehtiyojlarini hisobga olish va zamonaviy pedagogik texnologiyalardan foydalanish nutq rivojlanishining samaradorligini yanada oshiradi.

### **FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:**

1. Ayres A. J. Sensory Integration and the Child. Los Angeles: Western Psychological Services, 2005.
2. Bondy A., Frost L. A Picture's Worth: PECS and Other Visual
3. Communication Strategies in Autism. Bethesda, 2012.
4. Cooper J. O., Heron T. E., Heward W. L. Applied Behavior Analysis. 3rd ed. Pearson, 2020.